

نقش والدین در تربیت اقتصادی فرزندان در آیات و روایات

سعیده جزبای^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۲

چکیده

خانواده در تربیت اقتصادی فرزندان نقش بسزایی داشته و در رشد اقتصادی فرزندان و آموزش راه‌های جلوگیری از اسراف و تبذیر از اهمیت زیادی برخوردار است؛ چرا که تربیت صحیح در دوران کودکی هر فرد ریشه دارد. گفتار، رفتار و عمل مادر و پدر در رفتار و اندیشه فرزند نقش پررنگ و قابل توجهی دارد؛ به طوری که تربیت اقتصادی فرزند، پرورش روحیه اقتصادی و شکل‌گیری نگاه فرزندان به زندگی، به نوع تربیت و آموزش‌های پدر و مادر بر می‌گردد. اکثر اوقات والدین فکر می‌کنند وظیفه تربیتی فرزندان صرفاً در رعایت آداب نظافت، پوشش، رفتار و گفتار خلاصه می‌شود؛ در صورتی که اگر فرزندان تربیت اقتصادی مناسبی نداشته باشند در زندگی با مشکلات عدیده‌ای مواجه خواهند شد. پس بهتر است والدین با نگرش تربیتی فرزند خود را به تدریج با مسئولیت‌هایش آشنا کنند و او را برای یک زندگی متحرک و پرتکاپو آماده سازند؛ که این امر زمینه‌ساز موفقیت اقتصادی او در آینده خواهد شد. این مقاله با استفاده از منابع تفسیری و سایر منابع کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی به این موضوع پرداخته است.

واژگان کلیدی: تربیت، تربیت اقتصادی، اقتصاد خانواده، فرزندان.

۱ - طلبه سطح سه حوزه علمیه حضرت امام خمینی (ره) بندر امام خمینی خوزستان /

mouoood@yahoo.com

مقدمه

فرزندان از زمان تولد در زمینه‌های گوناگون اجتماعی، اقتصادی و اعتقادی تحت تربیت قرار می‌گیرند. والدین باید فرزندان خود را فردی سالم، مقتصد و متعهد به جامعه بار آورند. این امر سایر مسائل تربیتی را تحت الشعاع قرار خواهد داد. اقتصاد، مهارتی آموختنی است و داشتن مهارت در کنترل و نگهداری پول که به معنای اندوختن ثروت است، محصول فرآیند یادگیری است که خود در برگیرنده یادگیری مشاهده‌ای و یادگیری آموزشی است. در این مقاله آموزش مهارت‌های زندگی به فرزندان که یکی از مهم‌ترین آنها، تربیت اقتصادی است، مورد بحث قرار گرفته است؛ چرا که باورهای انسان که شکل‌دهنده رفتار آدمی است، در زندگی اجتماعی و اقتصادی نقش مهمی دارد. منابعی که در این زمینه وجود دارد عبارتند از: مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، تفسیر نمونه، ج ۶، تهران دارالکتب الاسلامیه - قرائتی، محسن، ۱۳۸۳، تفسیر نور، ج ۱، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن - و مقالات عبارتند از:

۱. ایمانی، محسن، تربیت اقتصادی در راستای تحقق تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی، پیوند، شماره ۳۹۰، سال ۱۳۹۱
 ۲. مرضیه محمص، مبانی و مصادیق تعلیم و تربیت اقتصادی فرزندان در خانواده اسلامی، دوره ۲۰، شماره ۱۰۳، اسفند ۱۳۹۳
- که در این منابع اشاره‌ای مختصر به مسئله نقش والدین در تربیت اقتصادی فرزندان در آیات و روایات شده است و در این مقاله در حد امکان به

این مسئله به طور اختصاصی پرداخته می شود. اما سوالی که مطرح می شود این است نقش والدین در تربیت اقتصادی فرزندان در آیات و روایات چگونه است؟ سعی شده به روش کتابخانه ای توصیفی به این موضوع پرداخته شود.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱. تربیت اقتصادی

تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام عبارت است از ایجاد آمادگی لازم در مرتبی به نحوی که ضمن شناختن استعداد اقتصادی خود، بتواند به بهترین وجه آن را شکوفا کند و با اتخاذ شیوه های میانه روی، از منابع موجود به نحوی مطلوب به گونه ای بهره برداری کند تا در دام اسراف و تبذیر نیفتد و در طریق تولید، توزیع و مصرف، شریعت الهی را در نظر داشته باشد و همه این فعالیت ها را در جهت قرب به خدا و کسب رضای او به انجام برساند (ایمانی، ۱۳۹۱، ص ۱۶).

۲-۱. تربیت

تربیت در زبان فارسی به معانی پروردن، آداب و اخلاق را به کسی یاد دادن، آموختن و پروردن کودک تا هنگام بالغ شدن به کار رفته است (فراهیدی، ۱۳۶۴، ص ۱۵۵). واژه تربیت با دو ماده لغوی ربو و رب مرتبط است. ریشه رب به معانی گوناگونی، مانند: حضانت، در دامان خود پروردن (فراهیدی، ۱۳۶۴، ص ۱۵۵)، حفظ و مراعات و سرپرستی (ابن منظور، ۱۴۰۵، ص ۴۱۲)؛ اصلاح و برعهده گرفتن کاری و همراهی با آن (ابن فارس، ۱۹۷۹، ص ۹۱۱) و ایجاد چیزی و به تدریج تکامل بخشیدن آن (راغب اصفهانی،

۱۴۱۶، ص ۹۵۵) به کار رفته است.

شهید مطهری در تعریف تربیت می‌نویسد: «تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی به فعلیت درآوردن استعدادها بالقوه‌ای که در درون یک شیء موجود است و پروردن آنها. و به همین جهت تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیرجاندار به کار ببریم، مجازاً به کار برده‌ایم؛ و نه اینکه به مفهوم واقعی، آن شیء را پرورش داده‌ایم (مرتضی مطهری، ۱۳۸۵، ج ۲۲، ص ۵۲۲).

تربیت اقتصادی عبارت است از آموزش و تأدیب فرزندان براساس التزام به اصول ارزشمند اخلاقی و دینی در حوزه اقتصاد، به گونه‌ای که هویت و تصور فرزندان از خودشان براساس دستورات اسلام از اقتصاد قوام یابد.

نقش والدین در تربیت اقتصادی فرزندان

الف. دلایل عقلی

۱. موجود انسانی داری جسم گیاهی یا نباتی است که برای فعالیت و رشد، نیاز به مواد دارند. یعنی جسمی که دارای اندام‌هایی است و برای تداوم حیات خودش نیاز به مواد جسمانی غیر خودش دارد.
۲. انسان به دنبال کمال است و یکی از کمالات این است که نیازهای خود را خودش تأمین کند. یعنی خود، توانائی لازم برای تأمین نیاز جسمی خود را به دست بیاورد. به عبارت دیگری از ابعاد کمال، کمال در تأمین معاش است.
۳. انسان نه فقط خود فعالیت‌هایی را یاد بگیرد که از آن طریق کسب معاش بکند، یا دنبال تأمین معاش باشد؛ بلکه به فرزندانش هم یاد بدهد که آنها هم

بتواند آن فعالیت‌ها را یاد بگیرند تا بعداً بتوانند از این طریق کسب معاش کنند. بر والدین لازم است که فرزندان خود را از لحاظ اقتصادی تربیت کنند تا منجر به حرام‌خواری نشوند، که آثار دنیوی و اخروی به همراه دارد. این امر آن قدر مهم است که حتی ضرورت دارد آنها به خاطر جلب منفعت یا دفع ضرر محتمل، فرزندان خود را تربیت کنند. اگر فرزندان عادت کنند نیازهای خود را همیشه از طریق دیگران برطرف کنند، سنگینی درآمد روزانه خود را بردوش دیگران می‌اندازند و این امر مورد مذمت قرار گرفته است. همچنین اگر فرزندان عادت کنند صرفاً نیازمندی‌های خود را مرتفع سازند و به نیازمندی‌های سایر اعضای خانواده، بی‌اعتنا باشند، مصرف‌کنندگان حریصی خواهند بود که بعدها می‌توانند هم برای خود و هم برای جامعه زیان‌های جبران‌ناپذیری به بار بیاورند. بنابراین همان‌گونه که مدیریت عاطفی، روانی و اجتماعی برای ایجاد روابط دوستانه و رسیدن به تکامل اعضای خانواده برعهده والدین است، در زمینه هزینه‌کردن و ایجاد تعادل میان دخل و خرج بین اعضای خانواده هم وظیفه دارند.

ب. دلائل قرآنی

۱. آیه وقایه

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ...» (سوره تحریم، آیه ۳)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست نگه دارید.

صیانت دو گونه است؛ گاهی حفاظت از خطر به شکل مستقیم است و گاهی غیرمستقیم. بدین صورت که خودِ جلوگیری از خطر در اختیار انسان نیست؛ اما

مقدمات آن در دایره اختیار انسان باشد. معنای این آیه این است که خود و اهل خویش را از مقدمات و موجبات افتادن در آتش دوزخ حفاظت و صیانت کنید.

بنابراین بر اساس آیه کریمه، والدین نسبت به خانواده خویش که فرزندان قدر متیقن آن است، وظیفه حفاظتی و صیانتی دارند و واجب است زمینه نجات از آتش دوزخ را فراهم سازند. بر اساس قرینه عقلی باید گفت که وظیفه و جوب نگهداری فرزندان از آتش جهنم در صورتی بر والدین منجز خواهد شد که والدین مطمئن باشند ترک صیانت و یا ترک اقدام خاص تربیتی و مهلت دادن به فرزند باعث ابتلای وی به گناه خواهد شد. امثال امر و قایه متوقف بر این نیست که اگر فرزندان به سن بلوغ رسیده‌اند، والدین باید اقداماتی انجام دهند که بالفعل مانع از ابتلای آنان از عذاب الهی شود؛ مانند آموزش دادن، امر و نهی کردن و اقدامات دیگر. و اگر هنوز به سن تکلیف نرسیده‌اند باید تدابیری اتخاذ کنند تا آنان هنگام بلوغ، مرتکب معصیت نشوند. بنابراین قاعده صیانت فرزندان غیر بالغ را نیز شامل می‌شود. و جوب تربیت اقتصادی فرزندان حکمی توصلی و عینی است. همچنین خود والدین می‌توانند به انجام این وظیفه اقدام کنند و یا اینکه با واسطه و با انتخاب مربی و معلم چنین تکلیفی را انجام دهند.

۲. آیه تعاون بر تقوی

«... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (سوره مائده، آیه ۱)؛ و همواره در راه نیکی و پرهیزگاری باهم تعاون کنید. منظور از واژه (تعاونوا) در این آیه شریفه معنایی

اعم از مشارکت (تعاون) است. همچنین واژه (تعاونوا) صیغه امر و بروجوب دلالت می‌کند. اما طبق برخی قرائن از دلالت صیغه امر بروجوب دست برداشته است. بنابراین هرگونه کمک به دیگران و مشارکت با آنان در کارهای نیک و تقوا استحباب شرعی دارد. والدین باید فرزندان خود را جهت رشد و شکوفایی در جامعه آماده ساخته و آنها را فردی سالم، درست کار و متعهد به جامعه بار آورند. در صورتی که اگر فرزندان تربیت اقتصادی مناسبی نداشته باشند، در زندگی با مشکلات عدیده‌ای مواجه خواهند شد که دیگر امور تربیتی را تحت الشعاع خود قرار خواهد داد. بنابراین طبق این آیه شریفه تربیت اقتصادی فرزندان برای والدین مستحب است. اما ادله‌ای دیگر این مسئولیت را به حد وجوب می‌رساند.

۳. رساله الحقوق

در رساله الحقوق امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: **وَ اَمَّا حَقُّ وَلَدِكَ، فَتَعَلَّمْ اَنَّهُ مِنْكَ وَ مَضَاهُ اليك فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَ شَرِّهِ وَ اِنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيْتَهُ مِنْ حُسْنِ الدَّبِّ وَ الدَّالَّةِ عَلَى رِيَّةِ وَ الْمَعُونَةِ عَلَى طَاعَتِهِ فِيكَ وَ فِي نَفْسِهِ، فَتُثَابَّ عَلَى ذَلِكَ وَ مُعَاقَبٌ** (محصص، ۱۳۹۳، ص ۲۹)؛ و اما حق فرزندان آن است که بدانی او از توست و خیر و شر او در همین دنیا به تو نسبت داده می‌شود و تو نسبت به تربیت شایسته او و راهنمایی‌اش به سمت و سوی خدا و کمک به خداپرستی‌اش، مسئولی و در این مورد، پاداش یا کیفر داده خواهی شد.

۴. آیه عدم تعاون بر حرام

وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ... (سوره مائده، آیه ۱)؛ و هرگز در راه گناه و تعدی

همکاری نکنید. این آیه شریفه هرگونه زمینه‌سازی، همکاری و مشارکت در معصیت را حرام می‌شمارد. عبارت (وَلَا تَعَاوَنُوا) صیغه نهی است و بر حرمت دلالت می‌کند. عبارات (الْإِثْمُ وَالْعُدْوَانِ) بر محرّمات دلالت دارد و به همین دلیل ظهور (وَلَا تَعَاوَنُوا) در حرمت بدون اشکال است؛ گرچه در (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى) چون برو تقوی شامل مستحبات نیز می‌شد، بدین سبب از ظهور صیغه امر (تَعَاوَنُوا) دست برداشتیم. این دلیل به صورت سلبی والدین را موظف می‌کند که مبادا به جای تربیت اقتصادی فرزندان زمینه‌ساز انحرافات در کسب معاش آنها باشند. بنابراین هر نوع زمینه‌سازی برای انحرافات کسب و کار فرزندان، برای والدین حرام است و نباید والدین درباره کسب و کار حرام با فرزندان همکاری و مشارکت داشته باشد.

راه کارها

۱. آموزش نیازهای جامعه اسلامی

جامعه اسلامی باید پویا، خودکفا و مستقل باشد و این خودکفایی و استقلال جامعه اسلامی به دست آحاد مسلمین حاصل می‌شود. از این رو در برنامه‌های تعلیم و تربیت کودکان باید نیازهای حال و آینده مورد شناسایی قرار گیرد و برای رفع آنها برنامه ریزی شود. بر طبق حدیثی، امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده است: **أَوْلَى الْأَشْيَاءِ أَنْ يَتَّعَلَ مَمَّا الْأَحْدَاثُ الْأَشْيَاءَ الَّتِي إِذَا صَارُوا رِجَالًا أَحْتَا جُوا إِلَيْهَا.** (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ص ۳۳۳)؛ بهترین چیزی که شایسته است نوجوانان آن را فرا گیرند، معلوماتی است که در بزرگسالی بدان نیازمند خواهند بود». همچنین می‌فرمایند: در کودکی دنبال دانش باشید که بتوانید در آینده

سیادت و برتری خود را حفظ کنید (همان، ص ۲۷۶).

۲. آموزش الگوی صحیح مصرف

الگوی صحیح مصرف هدف نهایی تولید و توزیع در عرصه اقتصاد محسوب می‌شود و نوع مصرف و میزان آن در جامعه نیز به چگونگی تخصیص منابع برای تولید و نحوه توزیع بستگی دارد. از آنجایی که انسان بر حسب ساختار سرشتی، دارای دو نوع نیازهای مادی و روحی است؛ طبعاً مصارف او نیز اختصاص به یک یا هر دو دسته نیازهایش دارد.. هرچه نیازهای مادی انسان در حد معقول ارضا شود، آرامش خاطر و فضای مناسب‌تری برای پایبندی به اصول اخلاقی و معنوی پدید می‌آید (منذر، ۱۳۷۶، ص ۲۸). در آموزه‌های قرآنی مصارفی هم چون خوراک افراد نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند و اجازه بهره‌برداری از مواهب طبیعت به انسان داده شده است. خداوند متعال می‌فرماید: *يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالاً طيباً* (سوره بقره، آیه ۱۶۸)؛ این آیه خطاب به همگانی و ناظر به لزوم رعایت موازین درست اقتصادی و بهداشتی است. به این معنا که خداوند دستور می‌دهد که از آنچه در زمین است به صورت حلال و مشروع استفاده کنید و مال و ثروت یکدیگر را غاصبانه و از راه نامشروع نخورید (طبری، ۱۴۰۲، ج ۲، ص ۴۷۴). بررسی آیات قرآنی گویای این موضوع است که از یک سو همه چیز برای انسان مباح است؛ مگر دلیل خاصی آن را رد کند و زمین و تمام امکانات و مواهبی که خداوند در آن قرار داده برای استفاده و سودبری انسان آفریده شده و خداوند از یک سو به انسان عقل و فهم داده و در وجود او استعدادهای ویژه‌ای قرار داده و در زمین معادن و مواهب و نعمت‌هایی خلق کرده که بشر به کمک عقل خود می‌تواند آنها را کشف و

استخراج کند و از آنها در بهینه سازی زندگی خود بهره ببرد و از ترکیب عناصر موجود در زمین، دست به اختراعات گوناگون بزند (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۸۸).

اما از سوی دیگر مؤمنان از پیروی الگوی مصرفی افراد اسراف کار برحذر دانسته شده اند «وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ» (سوره شعراء، آیه ۱۵۱). بنابراین استفاده از نعمت ها و امکانات، افزون بر حد نیاز یا به کارگیری آنها بدون اینکه فایده عقلایی بر آن مترتب باشد و استفاده بهینه صورت گیرد، همگی از مصادیق اسراف است. اسراف نه تنها در امور شخصی، بلکه در مصارف عمومی نیز مذمت شده است. خداوند متعال می فرماید: «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ وَیَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (سوره انعام، آیه ۱۴۱). مفسران در تفسیر این آیه نوشته اند اسراف به معنای تجاوز از حد اعتدال است و این جمله می تواند اشاره به عدم اسراف در خوردن و یا عدم اسراف در بخشش بوده باشد؛ زیرا پاره ای از اشخاص به قدری دست و دل بازند که هرچه دارند به این و آن می دهند و خود و فرزندانشان معطل می مانند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص ۵).

۳. بیان انگیزه انجام فعالیت اقتصادی

هرچند نظام انگیزشی در یک خانواده اسلامی، نظامی حق مدار و مقید به رعایت اصول و ضوابط شرعی است؛ اما چنانچه تعلیم و تربیت اقتصادی یکی از وجوه متعدد حائز اهمیت والدین باشد، بایسته است گاهی متناسب با سن و میزان درک فرزندان به انگیزه های اصلی در انجام فعالیت اقتصادی

اشاره شود. به عنوان نمونه، ابراز علاقه مندی والدین به کسب درآمد حلالی که از طریق عدم تضییع حقوق دیگران و نادیده گرفتن مصالح سایرین؛ همچنین توجه به دستورات الهی در پرهیز از رباخواری، گران فروشی، کم فروشی و... به دست می آید، تأثیر بسزایی در آموزش و تثبیت ارزش های اقتصادی در ساحت وجودی فرزندان برجای می نهد. علاوه بر اینها بیان اجمالی نحوه صرف بودجه خانواده در برابر هزینه های فزاینده، در ایجاد روحیه بردباری و توجه به احتیاجات مشترک خانواده مؤثر است.

۴. آموزش فواید کار کردن

تلقین مطلوبیت کار و نکوهش راحت طلبی، رنج گریزی و راحت طلبی، یکی از گرایش های فطری انسان محسوب می شود. قرآن کریم نه تنها گرایش به لذت ها را در انسان انکاری یا نکوهش نمی نماید؛ بلکه یک سلسله از آموزه های خود را در راستای برآورده سازی این میل ذاتی مبتنی ساخته و حفظ بهداشت روانی افراد را منوط به پاسخ گویی بدان امیال دانسته است.

برخورداری از آسایش، راحتی و لذات مختلف در بهشت، به نیکوکاران وعده داده و می فرماید در بهشت هر آنچه انسان ها بخواهند و چشم ها لذت ببرند، وجود دارد (سوره زخرف، آیه ۷۱).

نکته شایان توجه آنکه قرآن کریم این میل فطری را افسارگسیخته نمی گذارد؛ بلکه با هدایتی حکیمانه انسان ها را از نتایج خطر آفرین راحت طلبی افراطی برحذر داشته است. خداوند متعال انواع خاصی از راحت طلبی و لذت گرایی را ممنوع اعلام کرده است:

۱. راحت طلبی‌هایی که منجر به غفلت و فراموشی لذت‌های ارزنده‌تر اخروی و توجه افراطی به هوس‌های زودگذر و پست شود. خداوند متعال می‌فرماید: زندگی دنیا را برمی‌گزینند در حالی که جهان آخرت بهتر و پایدارتر است (سوره اعلیٰ، آیات ۱۶-۱۷).

۲. راحت طلبی‌هایی که مانع شکوفاسازی ارزش‌های والای انسانی و استعداد‌های سرشار فکری شود. لازم به ذکر است که عقل اقتضا دارد انسان کمال‌خواه برای بهره‌گیری از توانمندی‌های متعدد ذهنی و جسمی با جدیت به تلاش پردازد. بر همین مبنا تصویری که خداوند بی‌همتا از زندگی دنیوی ترسیم کرده، تصویری آمیخته با رنج و زحمت است: محققاً انسان را در رنج و زحمت آفریدیم (سوره بلد، آیه ۴).

شهید مطهری (ره) اشتغال به کار را یکی از عوامل مهم تربیتی انسان بر می‌شمرد و اهتمام افراد به کار و فعالیت را موجب تمرکز قوه خیال، اجتناب از ارتکاب گناهان، کشف استعداد‌های فردی و پرورش تفکر منطقی می‌داند (مطهری، ۱۳۸۵، ج ۲۲، ص ۷۹۴)

نتیجه‌گیری

ادله عقلی و ادله عام قرآن بر این امر دلالت دارد که باید والدین به تربیت اقتصادی فرزندان اهمیت ویژه‌ای داشته باشند؛ چراکه اگر فرزندان تربیت اقتصادی مناسبی نداشته باشند در زندگی با مشکلات عدیده‌ای مواجه خواهند شد که دیگر امور تربیتی را تحت الشعاع خود قرار خواهد داد. پای بندی فرزندان به اصول صحیح مصرف و اقتصادی اندیشیدن سبب

می‌شود که فرزندان الگوی صحیح مصرف و پیاده‌کردن اقتصاد سالم در زندگی را یاد بگیرند. آموزش‌های صحیح والدین به فرزندان در تربیت درست و کامل آنان تأثیر دارد.

منابع:

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ق، شرح نهج البلاغه، دارالاحیاء الکتب العربیه، چاپ اول.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۰۵ق، لسان العرب، بیروت دارصادر، اول.
۳. ابن فارس، أحمد بن فارس، ۱۹۷۹م، معجم مقاییس اللغة، عبدالسلام محمد هارون، الناشر: دارالفکر.
۴. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۶۵، لغت نامه، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران، دانشگاه تهران.
۵. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد بن فضل، ۱۴۱۶ق، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، بیروت، دارالعلم و دارالشامیه.
۶. طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، ۱۴۱۲ق، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲، بیروت، دارالمعرفه.
۷. فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۳۶۴، العین، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
۸. قحف منذر، ۱۳۷۶، مقدمه ای بر اقتصاد اسلامی، عباس عرب مازار، تهران، سازمان برنامه و بودجه.
۹. قرائتی، محسن، ۱۳۸۳، تفسیر نور، ج ۱، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۱۰. مطهری، مرتضی، ۱۳۸۵، نظری به نظام اقتصادی اسلام، ج ۲۲، تهران، انتشارات صدرا.
۱۱. —، ۱۳۸۳، مجموعه آثار، ج ۲۲، قم، صدرا، چاپ یازدهم.

۱۲. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، تفسیر نمونه، ج ۶، تهران دارالکتب الاسلامیه.

مقالات

۱. ایمانی، محسن، تربیت اقتصادی در راستای تحقق تولید ملی و حمایت از کار و

سرمایه ایرانی، پیوند، شماره ۳۹۰، سال ۱۳۹۱

۲. مرضیه محمص، مبانی و مصادیق تعلیم و تربیت اقتصادی فرزندان در خانواده

اسلامی، دوره ۲۰، شماره ۱۰۳، اسفند ۱۳۹۳

